

УДК 373.3/.5.016:745/749](091)

Л. Ф. Ейвас

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри декоративно-прикладного мистецтва та дизайну,
заступник декана факультету мистецтв
Криворізького державного педагогічного університету

НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВУ В РАДЯНСЬКІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Статтю присвячено питанню історії розвитку навчання декоративно-прикладному мистецтву в загальноосвітній школі радянського періоду становлення шкільної освіти. Зазначено, що у системі освіти СРСР (50-ті – 90-ті рр. ХХ ст.) навчанню шкільної молоді основам декоративно-прикладного мистецтва приділялася недостатня увага через низку причин, серед яких панівна ідеологія, заповітованість та ідея спорідненості націй. Це давало підставу для фактичної відсутності національної складової в навчанні образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Установлено, що навчання декоративно-прикладному мистецтву в школі цього періоду було можливим в рамках формування політехнічної освіти (трудового навчання) та системи навчання образотворчого мистецтва. Розглянуто особливості регламентованих програм Міністерства освіти СРСР, типові програми, експериментальні програми з поглибленого вивчення образотворчого мистецтва та декоративно-прикладного мистецтва. З'ясовано, яким елементам народних традиційних ремесл та видам декоративно-прикладного мистецтва надавалася в них перевага. Виокремлено постаті науковців і художників-педагогів, які вплинули на розвиток навчання декоративно-прикладного мистецтва названого періоду.

Наголошено, що у наш час дослідження декоративно-прикладного мистецтва, опанування його традиційних основ на різних рівнях формальної та неформальної освіти є чинником формування культури суспільства через збереження народної матеріальної й нематеріальної спадщини та виховання національної самосвідомості.

Результати дослідження знайшли відображення у спецкурсі для слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів образотворчого мистецтва загальноосвітніх навчальних закладів, керівників гуртків декоративно-прикладного мистецтва «Теорія та історія підготовки вчителів образотворчого мистецтва, ДПМ і дизайну».

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, образотворча діяльність у школі, типові програми, експериментальні програми, зміст навчання ДПМ, декоративне малювання, педагогічно-художники.

Постановка проблеми. Декоративно-прикладне мистецтво (далі – ДПМ) як особливий вид творчої діяльності бере свій початок із народного традиційного мистецтва, однією з основних функцій якого було задовольняти утилітарні потреби людини, одночасно здійснюючи естетичний вплив на її життя. Якщо образотворче мистецтво в основному зі своїх визначень є художнім відображенням дійсності у видимих, предметних образах [12], то в основі декоративно-прикладного мистецтва кожного народу покладено ментальні уявлення про взаємодію Всесвіту та Людини, суспільний устрій та побут, які знайшли втілення в певній системі знаків, символів та форм [1], притаманних як суто локальним етносам, так і людству в цілому.

Сьогодні вивчення ДПМ, навчання основам українських народних ремесел на різних рівнях формальної та неформальної освіти є беззаперечним чинником формування культури суспільства через збереження народної матеріальної й нематеріальної спадщини та виховання наці-

ональної самосвідомості. Слід зауважити, що за часів радянської системи підготовки дітей та юнацтва технологіям розвитку національної самосвідомості майже не приділялася увага через політичні чинники та ідею «злиття націй» [7, с. 6–7]. Це давало підставу для «усереднення» національного складника змісту навчання образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва на рівні шкільної освіти. Аналіз, узагальнення, виявлення надбань та недоліків розвитку системи навчання декоративно-прикладному мистецтву в практиці радянської шкільної освіти другої половини ХХ століття (до проголошення незалежності України) зумовлює наш дослідницький інтерес до цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Символічний світ ДПМ, його сенс, віддзеркалення його духовного значення для збереження та примноження народних традицій, виховання гідного нового покоління може бути осмислений на підставах семіотики українського етномисте-

цтва (закладені О. Потєбнею й М. Сумцовим і продовжені І. Огієнком, О. Воропай, М. Зубрицьким, С. Китовим, О. Найденим, Г. Павлуцьким, М. Поповичем, Б. Рибаківим, В. Топоровим, О. Чмиховим, В. Щербаківським та ін.).

Здійснений нами науковий пошук уможливив виокремлення певної кількості робіт, матеріалів і документів, присвячених історико-педагогічній ретроспективі цієї проблеми. Із-поміж них є довідкові та нормативні матеріали [2; 8; 10; 11], архівні джерела місцевого, республіканського, союзного рівнів (до 1991 р.) [4; 9], праці науковців та педагогів-практиків, що охоплюють проблеми розвитку системи радянської освіти названого періоду [3; 12; 14]. Осмислення, зіставлення, поширення і перенесення ідей та положень художньої педагогіки й образотворчих технік на художньо-педагогічну освіту цього періоду знаходимо в працях Б. Неменського, М. Ростовцева, Р. Шмагала, Б. Юсова та ін. [5; 12; 14; 15].

Мета статті полягає у вивченні, аналізі та узагальненні теорії і практики навчання декоративно-прикладному мистецтву в загальноосвітній школі радянського періоду у 50–90 рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Період 1950 – початку 1980-х рр. за часів існування Радянського Союзу дослідники небезпідставно вважають періодом занепаду викладання образотворчого мистецтва. У навчальних планах шкіл малювання розглядали як другорядний предмет і як один із засобів, що «полегшує» оволодіння технічним кресленням, навичками оздоблення ремісничих виробів. Навчання декоративно-прикладному мистецтву в школі цього періоду є можливим у рамках формування політехнічної освіти та системи навчання образотворчого мистецтва, на аналізі програм якої (як змістової компоненти освіти) зосередимо увагу.

У межах СРСР того часу діяли регламентовані міністерські програми. За оцінкою Б. Юсова, їх зміст зводив образотворче мистецтво в школі до таких основних видів роботи, як малювання з природи на теми декоративного малювання орнаменту [15]. Починаючи з 3-го класу, вводилися спеціальні уроки-бесіди щодо окремих творів мистецтва. Уроки з ДПМ були взагалі вилучені й замінені «декоративною роботою». Належна увага розвитку в школярів умінь розуміти й цінувати твори образотворчого мистецтва, осмислювати значення для людини не приділялася. Більшу частину навчального часу займало навчання графічній й образотворчій грамоті, основам реалістичного малюнка. Серед фахівців – авторів таких програм (В. Кузін, Л. Марченко, Л. Плюта, Р. Фридіна та ін. [8; 10, 11]) – вважалося, що уроки малювання мають навчати тільки так званому технічному образу, а художній образ має засвоюватися талановитою молоддю в системі позакласної та позашкільної роботи.

У 1964 р. зміст предмета було розширено й зближено із завданнями естетичного виховання. Проте аж до 1980-х рр. головна увага приділялася малюванню [15, с. 6–7], хоча до завдань предмета було введено ознайомлення з ДПМ [10].

Зміст чинних програм виходив із загального принципу політехнізму й фактично ототожнював ДПМ із художньою працею, коли учні, спираючись на навички художньо-технічного конструювання, спочатку продумують ескізи предметів, а потім виконують їх у матеріалі. У такий спосіб учаться розуміти ритм, форму, рівновагу, формують відчуття кольору, що в подальшому мають використовувати під час художньої і ручної праці. Зміст навчання переважно концентрувався на малюванні з природи та малюванні на теми навколишнього життя й літературних творів, вміщував декоративну роботу, роботу зі шрифтом, художнє конструювання, елементи оформлення та ознайомлення з творами образотворчого мистецтва. Програми також орієнтували вчителя й на позакласну роботу (виставки, гуртки, вечори, конкурси, екскурсії, навіть клуби). До змісту бесід, що мають відбуватися під час уроків, залучалися обговорення предметів українського ДПМ, зокрема гончарного виробництва в Опішні, своєрідності вишивки в різних областях України [8; 10; 11].

Декоративна робота вміщувала декоративне малювання, що має сприяти подальшому розвитку вмінь виконувати ескізи оформлення предметів на основі стилізації форм рослинного і тваринного світу (листя, метелики). Автори вказують на те, що декоративна робота виховує в учнів розуміння взаємозалежності утилітарного призначення предмета, його форми, матеріалу, елементів оздоблення, вчить розрізняти справді художнє рішення й оформлення від нехудожнього. Отримані учнями знання, уміння і навички мають використовуватися в різних видах художньої праці, у роботі з оформлення плакатів, стіннівок та ін. агітаційних продуктів [10].

Так здійснений аналіз наскрізних розділів «Декоративна робота» чинних програм з образотворчого мистецтва показав, що елементи ДПМ у програмах не займали необхідного місця, а слугували лише наочною підтримкою для навчання декоративній роботі [8; 10; 11].

Ідеологізація змісту й «інтернаціональний» підхід у побудові матеріалу був притаманний і підручникам з образотворчого мистецтва 1960–1980 рр., коли тематика й напрями суто українського мистецтва, зокрема ДПМ, мали незначну питому вагу. Як зазначають дослідники [1; 3; 6], дійсні спроби окремих учителів проводити більш глибоке ознайомлення учнів із народним українським мистецтвом як на уроках, так і в позаурочний час, носили локальний і несистемний характер, трималися суто на ентузіазмі вчителя.

У 1970–1980 р. НДІ художнього виховання АПН СРСР на чолі з Б. Юсовим разом із Союзом художників СРСР було створено типову програму з образотворчого мистецтва для 1–6 класів. Нею було передбачене адаптування матеріалу в союзних республіках відповідно до особливостей національної культури й народних художніх традицій. Програма містила такі розділи: зображення, ліплення, прикладна діяльність (ДПМ з елементами технічної естетики) і як окремі розділи – сприйняття естетичного в дійсності, сприйняття мистецтва. Типова програма реалізувала принцип єдності практичного навчання учнів із розвитком художнього сприйняття, де основою змісту стало навчання методам створення художнього образу, а засвоєння образотворчої грамотності було засобом організації образної виразності робіт школярів. Цілісність задуму авторів цієї програми ілюструє перелік базових знань і умінь учнів, тем і творів образотворчого мистецтва, доступних для сприйняття школярами кожного класу [9, арк. 15–35].

На основі експериментальної програми в 1981 р. НДІ художнього виховання розробляє програму «Образотворче мистецтво і художня праця», автором якої був Б. Неменський [2, с. 35–61]. Програма акцентує увагу на необхідності забезпечення цілісності й ґрунтовності художніх знань і практичних умінь. У ній кожній темі передують перелік базових знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності, введено розділ «Основні вимоги до знань та вмінь учнів», наголошено на дотриманні принципу тематичності в засвоєнні образотворчої діяльності. Наскрізною ідеєю програми, як указує Б. Неменський, є зв'язок мистецтва й життя, що має пронизувати всі уроки з першого до останнього класу. Уроки мають бути побудовані так, щоб у них знайшлося місце не тільки практичній художній діяльності й сприйняття мистецтва, але й осмислення цієї діяльності в міцному зв'язку з іншими мистецтвами [5, с. 96].

У Програмі виокремлено три ключові основи образотворчої діяльності: зображальну, декоративну й конструктивну, що розгортаються відповідно до вікових особливостей учнів, наявного досвіду. Перший етап (1–4 класи) будується як пізнання дітей зв'язків із мистецтвом у шир (теми «Мистецтво бачити», «Ти і мистецтво», «Мистецтво навколо тебе», «Кожен народ – художник»). Другий етап (5–9 класи) – пізнання цих зв'язків углиб. При цьому темами для 5–6 класів є «Образотворче мистецтво як пізнання людських цінностей»; 7 клас – «Декоративно-прикладне мистецтво – мудрість і користь речей», 8 клас – «Архітектура і монументальне мистецтво – серцевище утвердження цінностей суспільства»; 9 клас – «Синтез мистецтв». Третій етап (10–11 класи) покликаний завершити, закріпити всі отримані учнями уявлення й знання в особистих переко-

наннях під час засвоєння теми «Ти і мистецтво», але на якісно іншому рівні [2].

Стосовно вивчення ДПМ, варто вказати на змістову канву 7-го класу – «Декоративно-прикладне мистецтво і життя людей» (34 год.). Якщо в попередні роки учні мали засвоїти елементи декоративної роботи, то протягом навчального року вони мали засвоїти такі знання: про взаємозв'язок декору, форми й конструкції у творах ДПМ, про витоки народного й декоративного мистецтва, про деякі народні промисли СРСР, особливості ДПМ різних епох, про соціальні функції ДПМ. Із-поміж умінь були такі: зображати державну символіку СРСР, послуговуватися прийомами виразного зіставлення фактури матеріалу, послуговуватися особливостями засобів виразності предметів ДПМ, виконувати елементи прикрашання інтер'єрів [2, с. 59–60]. Декоративні мистецтва в загальноосвітній школі в цій програмі стають системою навчання читанню символічних знаків декору, усвідомлення, умілого послуговування ними. Цій меті слугують теми року: I чверть – «Давнє коріння мистецтва», II чверть – «Зв'язок часів у народному мистецтві», III чверть – «Декор: людина, суспільство, час», IV чверть – «Сучасне декоративне мистецтво» [5, с. 180].

Унаслідок проведених експериментальних досліджень у 1990 р. вийшов удосконалений варіант програми поглибленого вивчення образотворчого мистецтва у 1–11 класах, а також методичні рекомендації до них [4]. На практиці широко застосовувалися програми з образотворчого мистецтва й ДПМ, розроблені для 1–11-х класів, з образотворчого мистецтва й художньої праці для 1–9-х класів, зі світової художньої культури для 9–11-х класів. Такі школи у 1980-ті рр. стали центрами, де відпрацьовувались новий зміст і нові форми викладання предмета, широко апробувалися методи і прийоми навчання ДПМ.

Слід вказати на програму з ДПМ для класів із поглибленим вивченням образотворчого мистецтва [2, с. 118–133]. Незважаючи на новаторський і сміливий для цих часів виклик, Програма не відійшла від принципу політехнізму й тому спрямовувалася переважно на реалізацію завдань художньої праці, аніж образотворчого мистецтва. Заняття ДПМ за цією програмою мають сприяти до того ж професійній орієнтації учнів. Авторами програми рекомендовано навчання тим видам робіт, які популярні в школах і позашкільних установах країни, зокрема різьбленню по дереву, карбуванню по металу, інкрустації дерева металом і дерев'яній мозаїці. Пропонована програма була позиційована як зразкова, що передбачало скорочення або деяке збільшення часу на вивчення окремих тем, залучення додаткових відомостей теоретичного характеру й практичних робіт, а також заміну окремих розділів (наприклад, інкрус-

тацію дерева металом можна замінити керамікою або розписом по дереву). Програма рекомендувала проводити екскурсії в музеї, на виставки, практикувати виходи на натурні замальовки, екскурсії на промислові підприємства, де школярі можуть ознайомитися з багатьма технологічними процесами, застосовуваними в ДПМ (фанерування, шліфування, оздоблювальні операції на меблевих підприємствах) [2, с. 118–119].

Окрім експериментальних, у загальноосвітніх школах СРСР діяли оновлені у 1983 р. програми з образотворчого мистецтва (ред. Л. Плюта, Л. Марченко). Зміст не дуже відрізнявся від попередніх тих самих авторів [9, арк. 36–57]. Отож, у масовій школі продовжувалося регламентоване вивчення предметів естетичної культури. Наприклад, співи і музика, образотворче мистецтво вивчалися з 1 по 7-й клас 1 год./тиждень, всього – 272 год. за весь період навчання. Типова програма, розроблена Академією мистецтв СРСР, передбачала такі розділи: рисунок (122 год.), живопис (86 год.), навик декоративно-оформлюваної роботи (47 год.), бесіди з образотворчого мистецтва під час навчальних занять і узагальнюючі бесіди (17 год.). Усі види занять, на думку авторів, мають буди взаємопов'язані та проводитися з урахуванням пори року, червоних дат календаря (укажемо, що не народного календаря), інтересів учнів, міжпредметних зв'язків. Водночас програма вказує на необхідність ознайомлення дітей із місцевими народними промислами, національними традиціями образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва, сучасними зразками. При цьому зміст декоративної роботи суттєво не змінюється порівняно з попередніми програмами, однак дещо ускладнюється й має на увазі широке ознайомлення й використання радянської символіки (герби й прапори СРСР і союзних республік, комсомольської і піонерської організацій) [2].

Висновки і пропозиції. Маємо зазначити, що аналіз типових шкільних програм з образотворчого мистецтва та експериментальних програм дав можливість виявити суттєві недоліки розвитку системи навчання декоративно-прикладному мистецтву у практиці радянської шкільної освіти другої половини ХХ століття. Вивчення елементів ДПМ у програмах більшою мірою було лише наочною підтримкою для навчання декоративній роботі й слугувало в основному профорієнтації. Створення у 80-х рр. ХХ ст. експериментальних програм з образотворчого мистецтва та художньої праці й оновлення типових програм давало можливість розширити навички малювання, але суттєво не збільшило кількість годин на вивчення ДПМ. Результати цих пошуків потребують наукового осмислення та стали концептуальною основою для подальшого дослідження навчання декоративно-прикладному мистецтву.

Список використаної літератури:

1. Антонович Є.А., Шпільчак В.А. Поглиблене вивчення образотворчого мистецтва в Україні. *Художня освіта і проблеми виховання молоді*: зб. наук. ст. Київ: [б. в.], 1997. С. 111–118.
2. Изобразительное искусство в школе: сб. материалов и документов / сост. Г.Г. Виноградова. Москва: Просвещение, 1990. 175 с.
3. Киященко Н.И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания в СССР. Москва: Искусство, 1971. 160 с.
4. Методичні листи про викладання музики в школі за системою Д.Б. Кабалевського та образотворчого мистецтва // ЦДАВОУ, Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9299, Арк. 34.
5. Неменский Б.М. Мудрость красоты. О проблеме эстетического воспитания: кн. для учителя. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Просвещение, 1987. 253 с.
6. Нерсисян Л.С. Декоративно-прикладное искусство в системе эстетического воспитания школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.00. Ереван, 1985. 24 с.
7. Погрібний Д. Ще раз про національне виховання. *Освіта*. № 42-43. С. 6–7.
8. Програма середньої загальноосвітньої школи. Образотворче мистецтво. 4-6 класи / ред. Л. Марченко, Л. Плюта. Київ: Радянська школа, 1979. 24 с.
9. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл на 1985/86 навчальний рік з музики та образотворчого мистецтва (5–7 класи), охорони навколишнього середовища (8-9 класи) // ЦДАВОУ, Ф. 166. Оп. 15. Спр. 9294, Арк. 15–35, 36–57.
10. Програми середньої загальноосвітньої школи. Образотворче мистецтво. 4–6 класи / ред. Л. Плюта, Л. Марченко. Київ: Радянська школа, 1983. 32 с.
11. Программы восьмилетней школы. Изобразительное искусство. 5-6 классы. Киев: Радянська школа, 1969. 10 с.
12. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства школе: Учебник для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. Москва: Просвещение, 1980. 232 с.
13. Сотська Г.І. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах: монографія / за наук. ред. О.М. Отич. Київ: Ін-т обдарованої дитини, 2014. 382 с.
14. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ і середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські Технології, 2005. 528 с.
15. Юсов Б.П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество: Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей. Магнитогорск: МаГУ, 2002. 283 с.

Eivas L. Education arts and crafts in Soviet secondary school in the second half of the twentieth century

The article is devoted to the issue of the history of the development of arts and crafts education in the secondary school of the Soviet period of the formation of school education. It is noted that in the education system of the USSR (50s – 90s of the twentieth century) insufficient attention was paid to the training of young students in the basics of arts and crafts for several reasons, including the dominant ideology, politicization and the idea of kinship of nations. This provided the basis for the actual absence of a national component in teaching fine and decorative arts. It has been established that teaching arts and crafts at a school of this period was possible within the framework of the formation of polytechnic education (labor training) and the system of teaching fine arts. The features of the regulated programs of the USSR Ministry of Education, model programs, experimental programs for the in-depth study of the fine arts and decorative arts are considered. It was found out what elements of folk traditional crafts and types of decorative and applied art were given an advantage in them. The figures of scientists and artists-teachers who influenced the development of teaching the decorative and applied art of the mentioned period are highlighted.

It is noted that in our time, the study of decorative and applied art, mastering its traditional foundations at different levels of formal and non-formal education is a factor in shaping the culture of society through the preservation of the national material and non-material heritage and education of national identity.

The results of the study are reflected in a special course for students of advanced training courses for teachers of the visual arts of general educational institutions, heads of the decorative and applied arts circles "Theory and history of the training of teachers of the visual arts, of arts and crafts and design".

Key words: *decorative and applied arts, graphic arts at school, sample programs, experimental programs, content of the teaching materials of the arts and crafts, decorative drawing, teachers-artists.*